

TẢN MẠN VỀ HÌNH TƯỢNG GÀ TRONG DI SẢN VĂN HÓA VIỆT

THẢO LÊ*

TÓM TẮT

Trong nền chung của văn hóa thế giới, hình ảnh con gà hàm chứa những ý nghĩa tâm linh sâu xa, biểu tượng cho mặt trời, khí dương, sự mạnh mẽ, phát triển, phồn thịnh, là trung gian giữa thần linh và con người, lại có phần gắn với ma thuật. Được con người yêu mến, nên hình ảnh gà khá đa dạng trong văn hóa tâm linh ở từng quốc gia, tộc người. Ở Việt Nam, hình ảnh gà được biểu hiện một cách hồn nhiên, phóng khoáng và hòa đồng, gần gũi với tâm thức dân gian người Việt.

Từ khóa: gà; văn hóa tâm linh; biểu tượng.

ABSTRACT

In the general background of world culture, chicken contains images of profound spiritual significance, a symbol of the sun, strong, developed and prosperous images, as an intermediary between the divine and the human, and sometimes associated with magic. Being loved by people, the image of the chicken is quite diverse in spiritual culture in each country, ethnic group. In Vietnam, images of chicken are naive, generous and social expressions, close to the Vietnamese folk consciousness.

Key words: Chicken; Spiritual Culture; Symbol.

Gà là một trong những loài vật đầu tiên được con người thuần hóa. Ở các nền văn hóa Á Đông, gà nằm trong "lục súc" - 6 con vật nuôi trong nhà hoặc gần nhà. Câu chuyện "Lục súc tranh công"¹ ẩn chứa nhiều ý nghĩa giáo dục sâu xa, nhưng qua đó cũng cho thấy sự quen thuộc và quan trọng của con gà trong đời sống loài người. Bởi vậy, con người đã đem những nhận thức "mênh mông" của mình khoắc lên mình nó, để con gà trong đời sống tâm linh trở thành một hiện thân của những thế lực siêu nhiên, ẩn dấu trong nó những niềm tin, ước vọng và cả những nỗi sợ hãi của con người. Những nhận thức mang tính "biểu tượng" đó thường bị chôn vùi dưới nhiều lớp ý nghĩa sâu xa mà đến nay rất cần phải bóc tách, giải mã để tiệm cận với lịch sử và văn hóa dân tộc.

Các nhà tri thức Việt Nam cũng như Trung Hoa xưa kia, về vũ trụ học đã từng liên hệ đến con gà, quan niệm trời như lòng trắng trứng gà, đất như lòng đỏ trứng gà. Lê Quý Đôn trong tác phẩm *Vân đài loại ngữ* đã nhắc lại quan điểm trên: Bọn Nam

Hoài Nhân, người Tây Dương làm sách *Khôn dư đồ* thuyết, có nói: "Đất với biển vốn là hình tròn, hợp lại làm một quả cầu ở trong thiên cầu; thực như quả trứng gà, lòng đỏ ở trong lòng trắng; trời đã bao bọc đất thì trời với đất cùng nhau hưởng ứng"².

Trong thời khắc chuyển giao giữa năm mới và năm cũ, người Á Đông thường nghĩ đến con gà trong 12 con giáp, hiện thân của thần linh (thần Kê) cai quản thế gian trong một chu kỳ tuần hoàn của đất trời (12 năm). Do đó, con gà có khả năng chi phối đến vận mệnh, niềm hạnh phúc của con người, và dĩ nhiên, cũng đại diện cho những khát vọng thầm kín của họ.

Với một nhận thức mang tính "đồng quy văn hóa", hình ảnh gà trống ở nhiều nước phương Đông hay phương Tây thường gắn với mặt trời, vì tiếng gáy của nó báo hiệu mặt trời mọc, biểu hiện sự chiến thắng của ánh sáng đối với đêm tối. Truyền thuyết Nhật Bản kể rằng, tổ tiên họ - Nữ thần Mặt Trời Amaterasu vì tức giận những hành động ngang ngược của em trai mình là thần Bão Tố Susano nên đã lánh vào hang động rồi lấp kín đường vào, khiến khắp nhân gian chìm trong đêm tối. Các vị thần

* *Đại học Văn hóa, Thể thao và Du lịch Thanh Hóa*

khác lo lắng hợp bàn tìm cách, sau nhiều mưu mẹo không thành, họ đã dùng những con gà trống khỏe nhất, cho chúng đậu trên các cây sào cất tiếng gáy vang. Nghe tiếng gà gáy, thần Amaterasu cuối cùng cũng lộ dạng, mang lại ánh sáng cho trần thế. Cây sào mà gà trống đậu để gọi thần Mặt Trời được coi là ranh giới giữa hai thế giới linh thiêng và phàm tục, và nó đã hóa thân thành chiếc cổng Torii dựng ở lối vào các đền thờ Thần đạo của Nhật Bản.

Truyện cổ tích của người Trung Quốc và Việt Nam có kể: Khi Ngọc Hoàng sáng tạo ra mặt đất, thấy rất lạnh lẽo và ẩm thấp, Ngài liền cho mười mặt trời xuống chiếu sáng để sưởi ấm. Nhưng khi mặt đất đã khô rang, nứt nẻ rồi mà Ngọc Hoàng vẫn không thu các mặt trời lại, khiến cho khắp nơi khốn đốn vì mất mùa và nóng bức. Để cứu muôn loài, chàng dũng sĩ Hậu Nghệ đã giương cung tên bắn liên tiếp rụng chín mặt trời, mặt trời cuối cùng sợ hãi trốn biệt. Mặt đất lại lạnh lẽo tối tăm như trước kia. Con người và loài vật rủ nhau đi gọi mặt trời, nhưng không thành công, cuối cùng chỉ có con gà trống khỏe mạnh cất tiếng gáy vang và mặt trời tò mò lộ dạng, trái đất bừng sáng trở lại, muôn loài, muôn vật lại sinh sôi nảy nở, tươi tốt. Ở vùng Hồ Nam và Quý Châu, truyền thuyết trên có đôi nét khác biệt, kể về một người anh hùng đã cưới một con gà lôi vàng để giải cứu mặt trời đang bị che dấu bởi một con quỷ để mang lại cuộc sống, niềm vui, và hy vọng trở lại trái đất³. Trong truyện kể của người Mông ở Việt Nam, sở dĩ gà trống có màu đỏ vì được trời thưởng, đánh dấu công lao gọi mặt trời thức dậy.

Không chỉ ở phương Đông, mà ở Âu - Mỹ, con gà trống cũng đã hằn vào tư duy liên tưởng của người xưa. Trong thần thoại Hy Lạp, gà trống được coi là dấu hiệu của Apollo - thần Ánh Sáng, chân lý và nghệ thuật. Sau này, Apollo được đồng nhất với thần Mặt Trời Helios. Trong quan niệm của người da đỏ Pueblo ở Bắc Mỹ, thần Mặt Trời đã dạy cho những con gà trống gáy bốn lần trước khi trời sáng và đưa chúng xuống trần gian để đánh thức con người⁴.

Qua những huyền thoại đó cho thấy, trong niềm tin của con người, gà trống là phương tiện kết nối thế giới thể tục và thế giới siêu nhiên; nó là một loài chim thiêng, một sứ giả của thần Mặt Trời. Có lẽ bắt nguồn từ ý nghĩa này, mà đến nay, nhiều dân tộc Á Đông thường dùng gà trống để cúng giao thừa, với mong muốn "gọi mặt trời", bởi họ quan niệm, giao thừa là thời điểm trời đất tối tăm và lạnh lẽo nhất, mặt trời ẩn mình sâu nhất. Gà cúng phải là gà trống hoa, chưa đập mái, với ý nghĩa khỏe mạnh,

tinh khiết thì mới chuyển tải được ước vọng của con người đến với thần linh. Người ta còn gắn một bông hoa đỏ ở mỏ gà với hàm ý tượng trưng cho mặt trời theo tiếng gọi của gà trống mà mọc lên xua tan đêm tối. Cùng ý nghĩa đó, trong các lễ tế thần, cúng giỗ, vật phẩm phải có gà, như một ước vọng gửi gắm lên thần linh, tổ tiên hãy ban phát ánh sáng và niềm hạnh phúc cho nhân gian.

Bởi vì gà trống báo hiệu ngày mới, nên nó cũng có năng lực chống lại những ảnh hưởng xấu của bóng đêm. Trong nhiều truyện cổ tích châu Âu lưu truyền rằng, ma quỷ hay chuyện xấu sẽ chạy trốn thật xa khi nghe thấy tiếng gáy của gà trống. Với người dân Á Đông lại thích dán tranh gà trống trước cửa như một loại bùa "trấn môn" để xua đuổi tà ma, bởi khi gà trống cất tiếng gáy, bình minh sẽ thức dậy, ma quỷ phải tháo chạy về phía bóng tối⁵. Trong phong thủy, gà trống thường được dùng làm yếu tố giải trừ các thế sát của ngôi nhà, nhằm mang đến sự may mắn và hạnh phúc cho chủ nhân. Và, để biểu hiện cho năng lực này, thì trong tranh, gà trống được vẽ/in lên rất hùng dũng, lộng lẫy, đầy tráng khí, với mỏ khỏe, cựa dài, chân cứng, cánh khỏe, đuôi xòe sặc sỡ.

Sức mạnh và quyền uy của gà trống đã khiến nó được khoác cho những năng lực siêu phàm, có tính chất ma thuật, có thể mang những thông điệp về tương lai của thế giới siêu nhiên đến trần gian. Điều này đã dẫn đến việc giải thích nhiều nghi thức bói toán liên quan đến con gà. Ở Trung Hoa, từ thời cổ đại đã phổ biến việc xem bói bằng chân gà lược sau khi cúng, vì người ta quan niệm, chân gà là một hình ảnh của vũ trụ vi mô. Thuật bói toán này đã nhanh chóng lan rộng ra nhiều nước Á Đông⁶. Đầu năm, một số tộc người, như Mông, Tày..., thường đặt gà trống cúng trước bàn thờ, cất tiết, thả ra xem lúc giây chết đầu gà sẽ quay về hướng nào để đoán định công việc làm ăn trong năm ấy thất bát hay phát đạt. Nếu lúc giây chết, đầu gà quay về nơi thờ ma nhà hoặc buồng chủ nhà thì năm đó gia đình sẽ làm ăn phát triển. Nếu đầu gà quay ra cửa thì năm đó làm ăn khó khăn, hao tiền tốn của. Họ sẽ bắt con gà khác cúng lại, nếu vẫn như thế thì phải mời thầy cúng về hóa giải...⁷. Mặt khác, trong lễ cưới của nhiều tộc người ở Nam Trung Quốc, Myanmar, Thái Lan..., con gà trống cũng được dùng để đoán định một cuộc hôn nhân, nếu có nhiều dấu hiệu không tốt thì đám cưới sẽ bị hủy. Người La Mã cổ đại tin rằng, gà trống có mối liên kết với thần Mercury, người đưa tin của các vị thần, cũng là người chịu trách nhiệm đưa các linh hồn

Chạm khắc đình Trưng Hạ (Ninh Bình) - Ảnh: Trần Lâm

người chết về thế giới bên kia. Khi cần hỏi về một việc có được thần linh chấp thuận hay không, các thầy bói viên đến "gà thiêng" (trước đó được lựa chọn và chăm sóc cẩn thận theo một cách riêng), nếu khi thả khỏi lồng, gà chịu ăn thức ăn thì đó là điềm tốt, được thần linh chấp thuận. Còn nếu gà không chịu ăn, thậm chí không chịu ra khỏi lồng hoặc tìm cách bay đi tức là thần linh đang nổi giận, nếu tiến hành sẽ thất bại⁸. Về sự linh nghiệm của phép bói toán này, một số tài liệu cho biết, trong cuộc chiến tranh Punic (thế kỷ III TCN), quân La Mã đã liên tiếp thua 3 trận. Năm 249 trước Công nguyên, trước trận chiến Drepana, vị tướng La Mã là Publius Claudius Pulcher đã dùng cách trên để hỏi ý kiến các thần linh, tuy nhiên, các con "gà thiêng" đã không chịu ăn. Claudius tức giận ném gà xuống biển. Kết quả, trong trận chiến, ông bại trận thảm hại dưới tay người Carthago. Khi trở về Roma, Claudius đã bị xử tội bất kính và chịu hình phạt nặng nề vì đã phớt lờ ý chí của các vị thần (được truyền bảo qua gà thiêng)⁹.

Trở về với hầu hết các dân tộc Đông Nam Á, trong những dịp cần báo cáo với thần linh về việc trần thế (lấy vợ, gả chồng, làm ma cho người chết, lễ tết...), hoặc cần chuyển tải mong ước của mình đến thần linh, người ta thường cúng gà, bởi gà có khả năng dẫn linh hồn đến với thế giới của thần linh, như trong đám cưới của người Mông ở Cao Bằng, khi đưa dâu về nhà chồng, phải mang theo

một đôi gà để gọi hồn cho cô dâu. Tại nhà trai, người ta cũng dùng gà trống để làm nghi lễ gọi hồn tổ tiên và các loại ma nhà, ma cửa, ma bếp lò..., để báo cáo gia đình có nhân khẩu mới. Nếu không tiến hành nghi thức này, người con dâu mãi mãi sẽ không được tổ tiên, thần linh công nhận. Những con gà cúng sau đó được thả ra để nuôi, không ai được ăn thịt, đã nói lên mong ước cuộc sống cũng như hạnh phúc của đôi trẻ được trường tồn. Vào ngày đầu năm mới, người Mông mổ gà cúng thần linh và tổ tiên, lấy lông gà buộc thành nhúm rồi nhúng vào tiết gà, dán lên bàn thờ. Mỗi năm, vào dịp tết, lông gà trên bàn thờ lại được thay một lần. Họ tin rằng, làm như vậy, tổ tiên mới có thể xuống trần gian để phù hộ cho con cháu, mang lại hạnh phúc và may mắn. Ngay cả khi bị ốm, con gà cũng có vai trò tâm linh quan trọng. Người Mông quan niệm, con người luôn có hai phần: linh hồn và thể xác. Khi một đứa trẻ bị ốm, ấy là lúc phần hồn bị đi lạc, lang thang đâu đó. Bởi vậy, phải có con gà đưa đường chỉ lối, đi gọi hồn về, lúc đó mọi bệnh tật sẽ biến mất.

Khi chết đi, linh hồn cần con gà dẫn về thế giới bên kia để không bị lạc đường, lạc lối. Với người Đức thì ở thuở trước, gà trống cùng với chó và ngựa, là những con vật dẫn hồn cho người chết trong các tang lễ¹⁰. Ở Nhật Bản thì trong tường một số ngôi mộ cổ thời Kofun (thế kỷ III - VI), người ta tìm thấy những hình con gà dẫn đường đậu ở đầu

Chạm khắc đình Thượng Phú (Thanh Hóa) - Ảnh: Lê Thảo

chiếc thuyền chở linh hồn người chết. Nghi lễ cúng gà trong tang lễ để dẫn hồn người chết được thể hiện khác nhau trong từng tộc người, nhưng đều theo nguyên lý chung: nối con gà với người chết để thầy cúng làm phép cho linh hồn được dẫn lối. Đối với người Mông ở Cao Bằng, được tiến hành bằng cách thầy cúng đặt con gà vào tay người chết. Trong đám ma của một số cộng đồng người Thái, Mường, quan tài người chết khi còn để trong nhà được nối với con gà ở bên ngoài bằng một sợi dây vắt qua cửa sổ. Thầy cúng sẽ làm phép để linh hồn người chết nhập vào con gà, rồi thả con gà công theo linh hồn người quá cố chạy vào rừng, để họ về được yên ổn. Với một số tộc người Tây Nguyên, khi làm lễ bỏ mả, người ta cũng dùng một con gà để cúng trước mộ người chết rồi thả vào rừng, với hàm ý con gà hãy dẫn theo linh hồn người chết về thế giới bên kia, không quay trở lại quấy nhiễu người sống. Trong lễ hội đâm trâu của người Cơ-tu, có nghi thức cắt đuôi trâu và lấy 1 con gà tung lên cái rổ đan bằng tre có hình cái phễu buộc trên cột x'nur (được coi như một trục vũ trụ, nối tầng trời và tầng đất), trên đỉnh cột được trang trí bằng bông tre tượng cho tầng trời. Con gà trong trường hợp này trở thành con vật dẫn linh hồn trâu về với Giàng và chờ theo nó là những ước vọng về một cuộc sống sung túc, no đủ cho dân làng.

Ngoài ra, theo quan niệm của người xưa, hình ảnh gà trống chứa đựng nhiều ý nghĩa tốt đẹp. Gà

trống gắn với sự cương trực, mạnh mẽ, có tướng mạo quân tử và được cho là có 5 đức lớn: văn (đầu có mào như đội mũ, thân có màu lông đẹp), võ (chân cứng, có cựa nhọn), dũng (thấy đối thủ là xông vào), nhân (thấy thức ăn liền gọi đồng loại); tín (đúng giờ là cất tiếng gáy). Chính vì vậy, gà trống rất được coi trọng. Sách *Thái Sử Công ký* của Trung Hoa có câu “Ninh vi kê khẩu, vô vi ngư hậu” (Thà làm mỏ gà không làm đuôi trâu). Ở Việt Nam, trong lời “Hậu tự” sách *Linh Nam chích quái* của Vũ Quỳnh, Kiều Phú ghi lại cái ý đấy: “Thà làm đầu gà còn hơn làm đuôi trâu”¹¹. Ca dao Việt Nam nhắc đến gà trống với mối liên hệ đến Chu Công:

Trên đầu đội sắc vua ban,
Dưới thời yếm thắm sắc vàng sum xuê.
Chu Công đức sáng mọi bề,
Thức khuya dậy sớm vẳng nghe tiếng gà.

Đối với đạo Hồi, gà trống trắng được dành cho một sự ngưỡng mộ vô song. Nhà tiên tri Mohamad đã nói: “Gà trống trắng là bạn của ta; nó là kẻ thù của kẻ thù của Thượng đế...”, được gán cho những kích thước vũ trụ “Trong những vật Thượng đế tạo ra, có mỗi gà trống là mào ở dưới Ngai Chúa, móng đập đất hạ giới, cánh vỗ trong không trung” và “Tiếng gáy của nó chỉ báo sự có mặt của thiên thần”¹². Gà trống cũng là một trong các biểu tượng gắn với ánh sáng, trí tuệ và sự phục sinh của Chúa Kitô. Chính vì thế, hình gà trống được đặt trên chóp tháp và gác chuông của nhà thờ, mượn hiện thực là

gà trống gọi mặt trời để chỉ ánh sáng cứu rỗi, chiếu rọi khắp thế gian xua tan đêm tối mênh mông.

Vì gà trống gáy gọi mặt trời lên, nên chính nó cũng trở thành một biểu tượng của mặt trời, của dương khí, sức sống và phồn thịnh. Vì thế, gà trống Gò-loa được gắn với niềm tự hào về sự kiêu hãnh, dũng cảm và sức mạnh của người Pháp. Còn ở phương Đông, gà trống là một đề tài phổ biến gọi về những điều tốt đẹp. Chỉ trong một dòng tranh Đông Hồ của Việt Nam, con gà đã xuất hiện với chủ đề khá phong phú. Bộ Đại cát - Nghinh xuân, với hai bức tranh gà trống đang đứng trong tư thế chân co, chân duỗi, cánh xòe ra như đang trong tư thế gáy gọi mặt trời, gọi mùa xuân và phúc lành đến với con người. Cũng với con gà trong tư thế ấy, nhưng một bộ tranh khác lại để các chữ "Ngũ canh hòa dạ xướng" (đêm gáy đều 5 canh) và Nhật minh tam tác thụ (ngày mang tới 3 điều lành). Tranh Vinh hoa thể hiện một bé trai mũm mĩm ôm gà trống, với ước mong một tương lai vinh hiển sẽ đến. Tranh gà đàn gắn với ước vọng sum vầy, sung túc. Trong các bức tranh gà, người ta cũng thấy xuất hiện hoa cúc theo motif kê - cúc của họa phẩm phương Đông. Ở đây, các bông cúc được thể hiện dưới dạng mấn khai, tượng cho mặt trời đang chiếu ánh sáng rực rỡ xuống nhân gian.

Trong ngũ hành, con gà gắn với hành Kim, nên người xưa gán cho nó ý nghĩa gắn với tài lộc, đem lại may mắn cho gia chủ. Tại nhà của các thương nhân thường đặt những chiếc đĩa hoặc cổ vật có hình gà trống như một sự khẳng định uy tín của mình trong công việc và mưu cầu sự thành công "đánh đâu thắng đó" (như gà mổ thóc bách phát bách trúng). Trong doanh nghiệp, gà trống có khả năng thúc đẩy sự nghiệp phát triển vì gà trống gáy vào buổi sáng và vui mừng chào đón ngày mới, mang hàm nghĩa có thể thoát khỏi những điều xấu bằng cách thông báo sự xuất hiện của mặt trời,...

Có thể nói, chọi gà - một môn trong những trò thi đấu lâu đời nhất trên thế giới, xuất hiện ở Ấn Độ, Trung Quốc, Ba Tư, Đông Nam Á và các nước phương Đông khác, sau đó lan sang châu Âu. Ý nghĩa của nó không chỉ là một trò giải trí mà còn gắn với những nghi thức tâm linh, phổ biến gọi lên sự chuyển động của mặt trời, lặn rồi mọc tạo nên chu kỳ tuần hoàn vĩnh cửu của vũ trụ, ban phát ánh sáng cho trần gian, đồng thời, gắn với sự cải tạo, tái sinh và phát triển. Trong cộng đồng người Miêu ở Nam Trung Quốc, con gà được bọc trong vải đỏ đem đến tế lễ thần linh trước rồi mới tiến hành thi đấu. Người dân cũng bắt chước những động tác

của con gà trong trò này để tạo thành những điệu múa đặc trưng. Ở Bali (Indonesia), trò chọi gà lại gắn với nghi thức hiến tế và thanh lọc. Trong đó, cuộc chọi gà diễn ra khốc liệt và kết quả bao giờ cũng có đổ máu, người dân ở đây quan niệm rằng, máu của kẻ thua cuộc tràn trên mặt đất được coi là dâng cúng cho những linh hồn ma quỷ, thanh lọc đất đai để hạnh phúc ở lại trần gian.

Tuy nhiên, có một số trường hợp, hình ảnh con gà lại mang ý nghĩa tiêu cực. Trong Phật giáo Tây Tạng, gà trống xuất hiện ở vòng tròn trung tâm của bánh xe luân hồi cùng với lợn và rắn như ba tính xấu của con người: con lợn biểu thị vô minh hay si mê, con rắn biểu thị sân hận và con gà trống biểu thị tham dục. Người ta còn thấy thêm chi tiết: con heo cắn đuôi con rắn, con rắn cắn đuôi con gà, và con gà thì lại cắn đuôi con heo, sự tham dục và si mê bắt nguồn từ vô minh tiên khởi và đều thúc đẩy nhau tạo ra nghiệp. Ở châu Âu, có trường hợp con gà trống cũng được gắn với nộ khí, những ý muốn quá đáng, ngang ngược¹³.

Hình ảnh con gà xuất hiện trong truyện Sơn Tinh - Thủy Tinh với tư cách là một phần lễ vật thách cưới của vua Hùng: voi chín ngà, gà chín cựa, ngựa chín hồng mao. Có lẽ, đây là một hình ảnh về con gà vừa cao quý, vừa lẫm mạn và đầy sáng tạo của riêng dân tộc Việt Nam. Ở đây, con gà cùng với ngựa, voi được gán với sức mạnh thần thánh vô song (số chín tượng cho số nhiều), đẩy lùi sự tàn phá của lũ lụt để cư dân Việt khai phá đồng bằng châu thổ, gặt hái mùa màng tốt tươi. Sau đó, con gà được bồi đắp thêm nhiều ý nghĩa mới, thể hiện sự phát triển trong nhận thức của người Việt. Trong truyền thuyết An Dương Vương xây thành Cổ Loa có nhắc đến con gà trống trắng (theo GS. Kiều Thu Hoạch, quan niệm của Đạo giáo cho rằng, gà trống trắng nuôi được 3 năm thì có thể sai khiến được và có khả năng trừ tà, sát quỷ) sống lâu ngàn năm, ẩn ở núi Thập Diệu. Khi An Dương Vương xây thành, ban ngày đắp được bao nhiêu thì ban đêm đều bị yêu tà phá hết. Trước tình cảnh ấy, trời cho các tiên nữ xuống gánh đất giúp An Dương Vương nhưng yêu quái tinh ma, mới nửa đêm đã gáy rộn, khiến tiên nữ ngỡ là rời đã sáng, phải trở về nên đổ vùi những gánh đất dở dang, vung vãi nhiều nơi. Do vậy, mãi mà thành vẫn không xây được¹⁴. Ở đây, con gà trống trắng đóng vai trò là thể lực tiêu cực trái với những nhận thức của người Việt thời sau về con gà. Cần có một sự nghiên cứu riêng để làm rõ hơn vấn đề này. Tuy nhiên, trong *Linh Nam chí quái* bình giải của Nguyễn Hữu Vinh-Trần Đình Hoàn (2010), các tác giả cho rằng, con

vua Hùng thứ 18 đã thành tinh khí trong núi Thất Diệu muốn báo thù, con gà trống trắng sống lâu ngàn năm là biểu tượng của những thế lực cũ, luôn lên tiếng “gáy” để phá hoại nhà nước mới được thành lập của Thực Phán. Nếu hiểu như vậy, các tiên nữ trong truyện này là đại diện cho các thế lực mới, tiến bộ và câu chuyện mang màu sắc của những vận động xã hội trong buổi đầu nhà nước Âu Lạc trong lịch sử Việt Nam.

Trong nghệ thuật chạm khắc dân gian Việt Nam, con gà xuất hiện ở nhiều đình làng, với hình ảnh phổ biến gắn với trò chơi gà. Tại đình An Hòa (Thanh Liêm, Hà Nam), đình Hoàng Xá (Ứng Hòa, Hà Nội) hay đình Thượng Phú (Hà Trung, Thanh Hóa) có hình ảnh người ôm gà chơi. Trong đó, người nghệ nhân dân gian dường như không quan tâm đến tỷ lệ, khiến cho con gà có kích thước to bằng, thậm chí hơn con người, tạo nên một vẻ đẹp hỗn nhiên, phóng khoáng. Bức chạm tại đình An Hòa còn gắn với các hình ảnh mang tính chất biểu tượng, với hai phù choang, một bên chạm hình hoa cúc nhỏ, một bên chạm hình mặt trời, với tia sáng tỏa xung quanh, gợi sự liên tưởng tới sự đồng nhất của hoa cúc với mặt trời. Tại trung tâm bức chạm có hình nửa bông cúc to ở trên, nửa bông cúc nhỏ ở dưới, tạo không gian thiêng trong cuộc chơi gà này, mà trong một suy nghĩ đột ngột, chúng tôi ngỡ rằng, đó là sự xuất hiện của “mặt trời”, biểu tượng đã tạo nên không gian thiêng cho cuộc chơi gà, còn con người đưa vào đây chỉ là việc trần gian hóa sự vận động của nguồn phát sáng. Ở đình Trùng Hạ (Gia Viễn, Ninh Bình) và đền thờ Trần Khát Chân (Vĩnh Lộc, Thanh Hóa) có bức chạm hình con gà nằm giữa hình mặt trời, bên ngoài có cái Thể của nhiều đao lửa, cho phép ta nghĩ rằng, con gà đã được đồng nhất với cái Thể của mặt trời. Hình con gà 3 chân ở đình Trùng Hạ được các tài liệu của Trung Hoa cho biết đó là kim ô - con quạ 3 chân, sống trên mặt trời và là hiện thân của mặt trời. Nhưng chúng tôi ngỡ rằng, người nông dân Việt đã lấy tích từ hình tượng Trung Hoa để gắn ghép cho con gà, để hình ảnh ở đình Trùng Hạ mang dáng dấp một con gà rất rõ nét.

Chỉ qua một vài nét về hình ảnh con gà trong văn hóa tâm linh, chúng ta như thấy rằng, còn quá nhiều ẩn số trong di sản văn hóa của cha ông mà chúng ta cần giải mã. Và, bằng một số tư liệu thu thập được về con gà, với những ý nghĩa tốt đẹp mà nó ẩn chứa, xin gửi tới bạn đọc một năm Dậu đại cát, muông sự tốt lành./.

T.L

Chú thích:

1 - Truyện “Lục súc tranh công” kể về sáu con vật nuôi: trâu, chó, ngựa, dê, gà và lợn tranh nhau công trạng của mình, người chủ phải can thiệp vào, dàn hòa mới yên.

2- Lê Quý Đôn (2006), *Văn đài loại ngữ*, Nxb. Văn hóa Thông tin, tr. 82.

3- Rooster symbolism (<https://japanesemythology.wordpress.com/rooster-symbolism/>)

4- Jean Chevalier, Alain Gheerbrant (2014), *Từ điển biểu tượng văn hóa thế giới*, Nxb. Đà Nẵng, tr. 342 – 343.

5- Ngay từ thế kỷ XVI, Hoàng Sĩ Khải ở bài thơ dài Tứ thời khúc vịnh, đoạn tả cảnh tết ở kinh thành Thăng Long đã nhắc đến việc treo tranh gà trước cửa để trừ tà:

"Chung Quỳ khéo vẽ nên hình,
Bùa đào cấm quỷ, phong linh ngăn tà...
Tranh vẽ gà, cửa treo thiếp yểm,
Dưới thêm lấu hoa điểm Thọ Dương..."

6- Theo Đinh Công Vĩ (trong “Tàn mạn chuyện gà trong văn hóa Trung Hoa”, *Tạp chí Nghiên cứu Trung Quốc*, số 1 (59) năm 2005, tr. 60), Điều này không chỉ truyền miệng mà đã được các nhà tri thức tổng hợp trong các sách được lưu ở kho sách tại Viện Nghiên cứu Hán Nôm như: 1) “Toàn yếu chiêm kê túc toàn quyền” của Trương Nguyên Cát, ký hiệu A.906, bàn về phép xem bói bằng chân gà dùng vào cầu tài xuất hành, học hành, thi cử, hôn nhân, sinh đẻ, ốm đau, mất của; 2) “Chiêm kê túc toàn tập” do Phạm Tất Châu soạn, ký hiệu VHv 1112, nói về cách bói bằng chân gà để xem điềm trời, việc nước, bản mệnh, để cầu thuốc thang. Sách còn nói cả cách xem đầu gà và cách xem 16 quả soạn bằng chữ Nôm; 3) “Nhân tướng kê túc chiêm”, ký hiệu A.2402, bàn về cách xem tướng người và cách bói chân gà.

7- Theo Tư liệu của Bảo tàng Dân tộc học Việt Nam.

8- Rosster (<https://en.wikipedia.org/wiki/Rooster>).

9- The First Punic War (264-241 BC) (http://dante.udal-las.edu/hutchison/Republic_Expansion/first_punic_war.htm)

10- Jean Chevalier, Alain Gheerbrant (2014), *Từ điển biểu tượng văn hóa thế giới*, Nxb. Đà Nẵng, tr. 342.

11- Dẫn theo Đinh Công Vĩ (2005), “Tàn mạn chuyện gà trong văn hóa Trung Hoa và Việt Nam”, *Tạp chí Nghiên cứu Trung Quốc*, số 1 (59) năm 2005, tr. 56.

12- Jean Chevalier, Alain Gheerbrant (2014), *Từ điển biểu tượng văn hóa thế giới*, Nxb. Đà Nẵng, tr. 343.

13- Bách khoa tri thức phổ thông (<http://www.bachkhoa-trithuc.vn/encyclopedia/262-35-633372834895515000/Con-vat-voi-cac-bieu-tuong/Ga-Trong.htm>)

14- Theo ghi chép của Nguyễn Vinh Phúc trong *Kho tàng lễ hội cổ truyền Việt Nam*, Nxb. Văn hóa dân tộc - Tạp chí Văn hóa Nghệ thuật, năm 2000, tr. 772 - 773.

(Ngày nhận bài: 02/12/2016; ngày phản biện đánh giá: 19/12/2016; ngày duyệt đăng bài: 01/01/2017).